

І, нарешті, третім джерелом МПрП слід назвати міжнародні звичаї. Вони визнаються найстарішою формою правового регулювання, однак випадки потреби в них не є численними. Міжнародний звичай залишається пріоритетним джерелом правової регламентації в окремих сферах суспільних відносин: перевезення, поставка, розрахунки тощо. Однак можливість його застосування обмежується необхідністю згоди на це з боку держави шляхом прямого санкціонування або відсилання, в чому виражається ставлення держави до допуску міжнародних звичаїв у процесі правового регулювання приватних міжнародних суспільних відносин.

На додаток не визначеною в доктрині і законодавстві залишається юридична сила звичаїв щодо міжнародних договорів. Так, одні вчені вважають, що міжнародні договори мають пріоритет перед звичаями¹, інші — що вони мають однакову юридичну силу², а законодавство України у сфері МПрП (як чинне, так і проєктоване) з цього приводу мовчить. Як видається, нормативне узгодження ієрархічного місця джерел МПрП, а відтак, і визначення їх юридичної сили є важливою передумовою збалансованого правового регулювання, уникнення суперечностей між ними, гармонізації правозастосування і адекватного розв'язання колізій між правопорядками у приватній сфері, а також можливості безпосереднього вирішення справи по суті.

Разом із цим проблема узгодження форм правового регулювання, а також дослідження сутності окремих джерел права — перспективний напрямок науки МПрП, слідування якому здатне призвести до ще більш обґрунтованих, теоретично і практично важливих висновків.

Надійшла до редколегії 14.04.05

¹ Див.: *Лужин П. И.* Источники международного права. – М., 1960. – С. 103

² Див.: *Миросов Н. В.* Международное право: нормы и их юридическая сила. – М., 1980. – С. 99.

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

В. Коновалова, академік АПрН України

Методика розслідування злочинів: оптимальні системи слідчих дій

Методика розслідування злочинів як концепція наукових положень про планування і розслідування окремих видів злочинів нині досягла досить високого рівня розвитку за рахунок таких інтегральних положень, як криміналістична характеристика і ситуаційна залежність планування й організації окремих видів злочинів¹.

Інтеграція наукових знань у методиці розслідування злочинів, як і в інших галузях науки, створила необхідний потенціал для розвитку її теорії і разом з тим передумов для диференціації окремих положень, що потребують подальшого поглибленого дослідження. Отже, нагромадження теоретичних положень привело до необхідності їх адаптування в окремі напрямки методики, розвиток яких став необхідним для практичної діяльності слідчих органів. Такими окремими напрямками в методиці розслідування деяких видів злочинів стали: методика розслідування розкрадань, включаючи комплекс її різновидів, зумовлений видом і способами вчинення злочинів; методика розслідування вбивств, що містить деякі окремі так звані мікрометодики (малі методики), такі, як розслідування вбивств із розчленуванням трупа, вбивств без трупа, вбивств за замовленням, вбивств, учинюваних організованими злочинними групами², та ін. До таких же комплексних методик належать методика розслідування злочинів у сфері економіки³, методика розслідування екологічних злочинів⁴, методика розслідування легалізації грошових коштів, одержаних злочинним шляхом⁵, та ін. Останнім часом

¹ Див.: *Белкин Р. С.* Курс криминалистики. – М., 1997. – Т. 3. – С. 299.

² Див.: *Коновалова В. Е.* Убийство: искусство расследования. – Х., 2001.

³ Див.: *Матусовский Г. А.* Экономические преступления. Криминалистический анализ. – Х., 1999.

⁴ Див.: *Экологические преступления. Квалификация и методика расследования.* /Под общ. ред. профессоров В. Е. Коноваловой, Г. А. Матусовского. – Х., 1994.

⁵ Див.: *Журавель В.* Предикатный фактор у структурі елементів криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. // Вісник Академії правових наук України. – 2005 – № 1(40).

усебічно досліджується методика розслідування терористичних актів, пов'язаних з організацією вибухів у різних регіонах, вчинюваних мусульманськими реакційними групами, ідеологи яких поставили за мету встановлення світового панування ісламу. Процес диференціації — відбруньковування окремих методик, що входять як складові частини в методику розслідування окремих видів злочинів — мав за мету поглиблене розроблення тих напрямків, що залишалися недостатньо дослідженими, однак необхідними для практики боротьби зі злочинами.

Притаманний розвиток всіх наук процес «диференціація — інтеграція — диференціація», що відображає діалектику розвитку наукових знань, посідає місце й у методиці розслідування окремих видів злочинів як одного з розділів теорії криміналістики. При цьому слід відзначити нерівномірність розвитку цього процесу, зумовлену об'єктивними причинами, — новими видами злочинних проявів і необхідністю боротьби з ними. Розвиток нових напрямків у методиці розслідування окремих видів злочинів обумовлений саме цими процесами, не виключаючи суб'єктивний момент, — привабливість нових напрямків для теоретичних досліджень. Тому не можна не відмітити справедливе зауваження Р. Белкіна: «"Остаточним продуктом" криміналістичної науки, що надходить на озброєння слідчої практики, є окремі криміналістичні методики, у змісті яких на основі положень і висновків загальної й окремих криміналістичних теорій комплексуються криміналістичні рекомендації щодо здійснення судового дослідження і запобігання злочинам»¹.

Важливо відзначити, що вживання терміна «остаточний продукт» є умовним, оскільки це підкреслює тільки підсумок розвитку науки на певному етапі, а не завершеність наукового пошуку.

В теорії методики розслідування окремих видів злочинів становить інтерес ідея систематизації слідчих дій, що забезпечують найбільш ефективний процес розслідування.

В криміналістичних дослідженнях слідчої тактики знайшли своє місце ідеї щодо систем тактичних прийомів та їхньої можливої систематизації стосовно ситуацій окремих слідчих дій (В. Шепітько), що значно розширило діапазон та ефективність їхнього користування з метою одержання доказової інформації². Однак разом з цим криміналісти майже не зверталися до проблем систематизації слідчих дій, залишаючись у традиційних уявленнях про їхню послідовність, як оптимального результату теоретичного узагальнення слідчої практики. Тим часом

¹ Див.: Белкин Р. С. Курс криминалистки. Вказ. праця. — С. 298.

² Див.: Шепітько В. Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистке. — Х., — 2005.

ця проблема, як показали окремі дослідження, виконані на сучасному рівні, не тільки становить інтерес, а й має важливе практичне значення, для забезпечення розслідування оптимальними рекомендаціями. Ситуаційний підхід до визначення можливих варіантів версій, а відтак, і систем слідчих дій на комп'ютерному рівні вперше був використаний В. Синчуком¹.

Його дослідження належало до методики розслідування вбивств і мало на меті передусім оптимальний вибір версій у різних ситуаціях вбивств, що визначають комплекс доказової інформації. До цієї проблеми примикає й визначає системи слідчих низка рекомендацій щодо системи слідчих дій на початковому етапі розслідування.

Системи слідчих дій відрізняються від їхньої традиційної послідовності такими обставинами: 1) жорсткою ситуаційною залежністю; 2) обґрунтованістю передовим досвідом слідчої практики; 3) оптимальною результативністю їхнього застосування.

Використання систем слідчих дій при розслідуванні окремих видів злочинів має певні переваги: сприяє швидкості розслідування, а також економії сил і засобів слідчого апарату, дозволяючи обирати їх найбільш оптимальні варіанти.

При побудові систем слідчих дій примітною є їхня залежність від ситуацій, що складаються на початковому етапі розслідування. Вони у свою чергу можуть бути різноманітними, зумовленими комплексом чи простою наявністю доказової інформації. При цьому варто розрізняти *криміналістичну* ситуацію, що існує до порушення кримінальної справи і має, як правило, незначний обсяг доказової інформації, і *слідчу*, котра має місце після порушення кримінальної справи і становить результати проведення *окремих* слідчих дій. Кримінальна ситуація, як правило, є результатом проведення окремих нечисленних слідчих і оперативно-розшукових дій (огляд місця події, призначення судово-медичної експертизи, встановлення свідків) і за своїм характером передують слідчій ситуації, яка має великий обсяг доказової інформації, що дозволяє обирати ту чи іншу систему слідчих дій, зумовлених версією, що виникла.

В теорії криміналістичної методики при позначенні методики розслідування окремих видів злочинів існують традиційні схеми, в яких названо перелік слідчих дій, що починаються на початковому і наступному етапах розслідування. Ці схеми мають загальний характер, що не враховує різні ситуації, де певна схема не завжди може виконати необ-

¹ Див.: Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання в методиці розслідування вбивств: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 2004.

хідні функції внаслідок її абстрактності. У дослідженнях методики розслідування окремих видів злочинів, розпочатих у недавній період при формуванні слідчих дій, що зумовлюють ефективність розслідування, став здійснюватися ситуаційний підхід як до планування розслідування, так і до переліку слідчих й оперативно-розшукових дій, що забезпечують ефективність розслідування.

Однак перелічування ситуацій, що можуть виникати при розслідуванні, звичайно обмежується декількома традиційними, що природно, не відображає їхнього можливого існування в дійсності. Тому розширення банку можливих ситуацій, що відображають їхню дійсну наявність і прогнозування можливих, є основою для формування систем слідчих дій, аналіз яких дозволить обрати найбільш оптимальні.

Слід зазначити, що в цьому відношенні найбільш розробленими є методики, забезпечені значним арсеналом слідчої практики. До них у першу чергу належить методика розслідування вбивств, яка у своїй підструктурі зосередила значний комплекс окремих малих методик — методику розслідування вбивств із розчленуванням трупа, «без трупа», прихованих інсценуванням, вчинених «за замовленням», вчинених організованими злочинними групами. Серед таких найбільш розроблених методик, до яких, на жаль, мало звертається практика, можна назвати методику розслідування екологічних злочинів, у дослідженні якої названо досить оригінальні ситуації стосовно злочинів, пов'язаних з порушенням довкілля шляхом скидання і викидання шкідливих речовин при окремих виробничих процесах і екологічних катастрофах¹. У цьому ж плані відповіддю на запити практики з'явилися досить докладно розроблені методики розслідування злочинів у сфері економіки, що дозволили виділити слідчі ситуації і разом з ними комплекси слідчих дій, які забезпечують розслідування в різних галузях економіки.

Відстаючими напрямками досліджень у методиці розслідування злочинів, гостро необхідними практиці, є методика розслідування терористичних актів, учинюваних організованими групами й окремими особами, яка презентована тільки в окремих статтях і навчальній літературі². Це ж стосується і до досліджень методики розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів або іншого майна, одержаних зло-

¹ Ситуації розгляду виділені проф. М. В. Салтевським і позначені як еколого-динамічна, еколого-спонтанна та ін. Він же назвав переліки слідчих дій, що забезпечують розслідування (див.: *Экологические преступления. Квалификация и методика расследования.* – 1994).

² Див.: *Коновалова В. Е.* Тероризм: проблеми методики розслідування злочинів // *Вестник Академії правових наук України.* – 2003. – № 2–3.

чинним шляхом, де прерогативою стали роботи кримінологів¹, а методу презентовано окремими розділами підручників з криміналістики і статтями².

Розвиток комплексів слідчих дій відповідно з розвитком окремих методик розслідування проходить декілька етапів. Першим з них є впорядкування комплексу слідчих дій і рекомендації до послідовного їхнього проведення, що визначаються загальними уявленнями про значення слідчих дій для розслідування того чи іншого виду злочинів. Тому така послідовність має загальний характер, обумовлений цінністю дій для одержання необхідної доказової інформації. Другий етап припускає більш диференційований комплекс слідчих дій, обумовлений ситуаційним підходом до розслідування, а відтак, необхідністю сформувати свого роду систему слідчих дій, що є найбільш оптимальною для цілей розслідування й опробованою аналізом слідчої практики. Третій етап, на нашу думку, припускає створення алгоритмів, своєрідних матриць, що можуть використовуватися (накладатися) у різних ситуаціях і їхніх різновидах. Це найбільш високий рівень створення комплексів слідчих дій, що являє собою підсумкові розробки з урахуванням їхньої практичної результативності.

В даний час ситуаційний підхід у методиці розслідування окремих видів злочинів обмежений рівнем типових ситуацій, обумовлених видом злочинної діяльності, що дозволяє створити перелік слідчих дій, які забезпечують ефективність розслідування. Однак відомо, що *типове* не може обійняти всі різновиди, у тому числі стосовно ситуацій, що виникають на початкових і наступних етапах розслідування. Тому розвиток ситуаційного підходу, а разом з ним і комплексів слідчих дій має йти в напрямку вищого вичленування можливого числа ситуацій, багато з яких підказують узагальнення й аналіз слідчої практики.

У створенні систем слідчих дій стосовно до ситуацій повинен дотримуватися принцип їхньої найбільшої інформативності в одержанні доказів при дотриманні економії процесуальних засобів. Така інформативність прогнозується при аналізі слідчої ситуації, висуванні версій, перевірка яких здійснюється шляхом провадження слідчих дій (їх найбільш ефективних систем).

Системи слідчих дій, що вважаються найбільш ефективними, можуть бути основою для створення алгоритмів. Алгоритм припускає жорстку

¹ Див.: *Кальман О. Г.* Стан і головні напрямки попередження економічних злочинів в Україні: теоретичні та практичні проблеми. – Х.: 2003.

² Див.: *Шепитько В. Ю.* Курс лекцій. – Х., 2003. – С. 326; *Журавель В. Ю.* Вказ. праця; *Журавель В. А., Великанов С. В.* Слідчі ситуації в методиці розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом // *Вісник Академії правових наук України.* – 2004. № 4 (39).

схему дій стосовно слідчої ситуації. Він має обмежену функцію, оскільки працює тільки у визначеній ситуації. Разом з тим його позитивна роль полягає у швидкості вирішення поставленого завдання, що певною мірою сприяє ефективності розслідування. У нетрадиційних, нетипових ситуаціях, що вимагають творчого пошуку і підходу, алгоритм може грати допоміжну, орієнтуючу роль. Розроблені алгоритми слідчих дій, як і їхні системи, повинні складати банки даних, що мають за мету інформаційне забезпечення розслідування. В цьому плані оптимальні системи слідчих дій можуть виконувати двояку роль: а) навчальну; б) практичного використання. Навчальна роль полягає в ознайомленні із системами слідчих дій, спрямованих на ефективні вирішення завдань розслідування. Практичне значення полягає в реалізації названих систем у процесі розслідування як забезпечуючих ефективність і швидкість стосовно ситуацій злочинів, складних для розслідування, — легалізація грошових коштів, одержаних злочинним шляхом, терористичні акти, бандитизм, злочини, вчинювані організованими групами, що сприятиме ефективності розслідування, виконуючи навчальні і реалізовані в розслідуванні функції.

Надійшла до редколегії 10. 10. 05

О. Юрченко, кандидат юридичних наук
(Національна академія Служби безпеки України)

Можливості застосування новітніх технологій в інформаційно-аналітичному забезпеченні державної системи захисту промислової власності

З проголошенням Урядом України курсу на створення ринкової економіки, вибором інноваційної моделі розвитку, правовим закріпленням різноманітних форм і видів власності, визнанням об'єктів інтелектуальної, в тому числі промислової, власності як товарів зростає нагальна потреба в їх ефективному використанні та захисті від злочинних посягань. У нових умовах назріла об'єктивна необхідність у принциповому поновленні й вдосконаленні системи захисту промислової власності¹. Значну роль у вирішенні цих

¹ Див.: Юрченко А. М. Проблемы защиты интеллектуальной собственности Украины в контексте евроинтеграционного развития // Бизнес и безопасность. – 2004. – № 4 (41). – С. 5–7.

питань держава відводить Службі безпеки України, зокрема підрозділам контррозвідального захисту інтелектуальної власності.

Вирішення цих завдань на сучасному етапі розвитку науково-технічного прогресу неможливо без використання новітніх інформаційних технологій. Тому розроблення та впровадження інтелектуальних систем аналізу й оброблення інформації в контррозвідальну діяльність СБУ є актуальними чинниками підвищення ефективності оперативно-службової діяльності.

Питанням інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-службової діяльності правоохоронних органів присвячено праці вітчизняних науковців: С. Азарова, М. Вергузаєва, В. Голубєва, Р. Калюжного, М. Костюченка, В. Цимбалюка, В. Хахановського, В. Хорошка, М. Швеця та ін. Проте публікації щодо впровадження інтелектуальних інформаційних систем нового покоління в діяльність правоохоронних органів України практично відсутні.

Аналіз сучасних технологій оброблення даних в інтересах державних, правоохоронних і комерційних структур свідчить про активні розроблення і використання технологій інтелектуального аналізу даних (ТІАД) і геоінформаційних систем (ГІС-технологій). Багато в чому це пов'язано з тим, що на застосуванні зазначених технологій оброблення даних базуються перспективні концепції управління силами і засобами в складній оперативній обстановці. На основі їх активного використання приймаються складні політичні, економічні й інші рішення.

З розвитком Internet-технологій багато провідних зарубіжних фірм, що спеціалізуються в сфері інформаційних технологій, щорічно вкладають величезні кошти в створення відповідного інструментарію інтелектуальної інформації. Причому навіть самі фантастичні вкладення тут виправдані — вже через три роки, на думку глави Intel К. Буррета, на Землі прогнозується мільярд користувачів Internet.

Світовий Internet став настільки глобальним, що боротьба зі злочинами в ньому вже не під силу навіть такому монстру, як ФБР¹. Американська спецслужба розробила спеціальну комп'ютерну програму InfraGuard для залучення різних організацій і бізнес-структур, у тому числі іноземних, у справу виявлення і притягнення до відповідальності кіберзлочинців. На сьогодні програму встановлено в офісах близько 500 компаній, включаючи такого гіганта, як IBM. Безумовно, інтелектуалізація оброблення даних у зв'язку з бурхливим розвитком Internet-технологій починає здобувати все більше значення для ефективного розв'язання двох основних проблем.

¹ Див.: Безпека комп'ютерних систем. Комп'ютерна злочинність та її попередження / М. С. Вергузаєв, В. О. Голубєв, О. І. Котляревський, О. М. Юрченко / Під ред. О. П. Снігерьова. – Запоріжжя, 1998.